

SP upošteva dejstvo, da je knjižni jezik često uveljavil svoj poudarek in svojo vokalno kvaliteto. Od tod številne pravorečne dvojnice: goré ali gôre, po stozàh ali stozah, oblásti in oblastí, na strópu in strôpu, v žépu in žêpu, na móstu in móstu, v srébru in srêbru, košæk in kôšæk, ókna in ôkna, bêdra in bêdra, pritepéneç in pritepêneç, poljé in pólje; grížljaj, lípovina, zélišçe in grížljáj, lípovína, zelišče; drobæn, drobán in drôbæn, drobna in drôbna; vlaçíti in vlaçiti, vlaçila in vlaçila, mazáti in mázati, škódovati in škodováti.

Deležniki sedanjega časa na -č imajo v prislovni rabi dolžino: bojéç se dežja, je hitreje stopil; rjovéç se je bližal vihar. V pridevni rabi poudarek včasí omahuje: deróç in deròç *hudournik*, vróç ali vròç *lonec*, bojéç *otrok*.

Po rabi centralnih govorov je deloma spremenjen izgovor zvočnika *v*: pred samoglasniki se izgovarja zobno-ustnično: *vas*, živina, svoj, dve; pred soglasniki, pred *m*, *n* in na koncu besede se izgovarja dvoustnično: *ovca*, avto, vmes, vnema, živ, zdrav; pred *l*, *r* sredi nesestavljene besede dvoustnično: *Pavla*, pravljica, mavra, avreola; pred *l*, *r* na začetku besede ali v sestavljenkah se izgovarja z rahlo zobno-ustnično priporo ali manj izrazito dvoustnično: vlak, vrata, zavladati, nevreden; tako izgovarjamo tudi predlog *v* pred samoglasniki in pred zvočnikoma *l*, *r*.

SP podaja splošne napotke za pogovorni jezik. V nadrobnosti se ne spušča, ker vprašanje še ni dovolj razčiščeno.

Nova izdaja pravopisa naj bi urejala in usmerjala pisanje nekaj desetletij, vendar je to odvisno od pritrditve pišočih. Besedišče v njej je resda prečiščeno, pa še zmeraj tolikanj bogato, da vsakdo lahko izbira besede, ki so mu všeč, druge pa pušča ob strani. Te svobode mu nihče ne krati, nima pa pravice, da bi po svojih 'dognanjih' to in ono prepovedoval svojemu bližnjemu in tako ozkosrčno utesnjeval pisanje. Še zmerom bo dosti plevela za trebljenje, in če se kdo boji, da bo poslej vse dovoljeno, je njegov strah prazen. In navsezadnje je le treba priznati, da zgodovinska upravičenost, doslednost in celo logičnost niso zmeraj v skladu z rabo.

Matjaž Kmecl

RAZVOJNE TENDENCE V NAJNOVEJŠI SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

(Referat na III. jugoslovanskem slavističnem kongresu)

Še preden začnemo govoriti o naši t. im. »povojni književnosti«, to se pravi o književnosti po 1945. letu, bi se pravzaprav morali opredeliti do nekaterih osnovnih vprašanj, ki narekujejo strukturo takšnemu razmišljanju. Žal je čas pičel in poglavitni namen referata drugačen, zato naj se zelo na kratko dotaknem enega samega uvodnega problema, ki se spričo naše teme izkaže za izhodiščno pomembnega. To je problem literarnozgodovinske periodizacije slovenskega literarnega dogajanja po »moderni«. Z opredelitvijo do tega vprašanja bomo tudi lahko natančneje kronološko zaokrožili čas, v katerega ta t. im. »najnovejša književnost« gre.

V periodizaciji novejšega literarnega dogajanja slovenska literarna zgodovina ni povsem enotna in jasna. V njej prevladuje nekakšen prakticiistično

olajšan aspekt, ki deli to književnost v »literaturo med obema vojnama« (pri tem še precej striktno ločuje med ekspresionizmom dvajsetih in »književnostjo« tridesetih let), v »literaturo NOB« in v »povojno književnost«, t. j. književnost po 1945. letu. Takšnemu označevanju botrujeta predvsem dva kriterija: a) zunanje kronološki in tesno ob njem b) tematični (n. pr. ker je književnost NOB vnesla novo tematiko in ker je časovno omejena na čas druge svetovne vojne pri nas — vsaj tematično, naj se obravnava posebej ipd.). Oba kriterija sta pretežno opisnega značaja, opirata se na določena zunanja fakta, bolj ali manj pa puščata ob strani funkcionalno bistvo našega literarnega dogajanja v tem času, saj skoraj docela zanemarjata krčevito in nenehno pomerjanje individualnih in družbenih vrednot, ki je za to literaturo značilno in iz katere raste tudi njena funkcionalnost. Oblike ravnovesja med njimi narekujejo tej književnosti njeno notranjo in zunanjo strukturo. Z drugimi besedami: ne upoštevata razmerja med umetniškovo notranjo izpovedno nujo in individualnim hotenjem na eni ter fenomenom oz. vlogo umetnosti v družbi na drugi strani.

Takoj ko vključimo v naše opazovanje takšno gledišče, se nam bo periodizacijski problem v novejši slovenski književnosti pokazal precej drugače. Generacija, ki se je v ustrezni plasti začela literarno uveljavljati konec 20-ih in na začetku 30-ih let ter je v drugi (ali v isti) plasti boj za svojo politično in družbeno-upravno uveljavitev dobojevala šele ob zaključku druge svetovne vojne, ko je z uspešnim vodstvom NOB opravila tudi pomembno socialno revolucionarno poslanstvo, je pod pritiskom določenega stanja v naši umetnosti in družbi ter v skladu s svojim svetovnim in življenjskim nazorom ter političnim programom izoblikovala že v tem času (30-a leta) tudi svoj nazor o umetnosti. Kakor je njen politični nazor v osnovi zahteval socialno revolucijo na marksistični idejni podlagi, tako je od vseh oblik človekovega delovanja — torej tudi od umetnosti — v skladu s takšno idejnostjo in prakso zahteval, da to revolucijo pripravljajo in ji po svojih močeh pripomorejo do uspešnega zaključka.

Kako se je to odrazilo v literaturi? — Ker mora revolucija poteči v najširših ljudskih plasteh, je treba umetnost približati tudi njim, če naj med njimi opravi svojo revolucionarno nalogo; zato se izraz poenostavi, miselno konkretizira in postaja vse bolj realistično neposreden. Abstraktna filozofija in psihologija podzavesti se umikata verističnemu registriranju zunanjega dogajanja; vse te registracije pa so vsaj v podtekstu ostro družbeno kritično poantirane. Iz ekspresionistično kompliciranih intelektualiziranj na abstraktni, metafizični in predvsem do kraja subjektivistični podlagi se zato pričinja književnost vračati na konkretna, realna tla. V zvezi s tem se močno okrepi socialna kritika, kakršno pozna sicer v Evropi že naturalizem v 19. stoletju. V literarni kritiki se ustrezno rodi — s Kreftom, Brnčičem in drugimi — t. im. »sociologizirajoča« kritična šola, ki poudarja bolj družbeno funkcionalnost umetnosti — nasproti drugi, Vidmarjevi »estetizirajoči« kritični šoli, ki daje prednost individualnim pobudam in subjektivnim prvina v njej.

V takšnem razvojnem procesu se je književnost znašla sredi NOB. Niti pavšalno poznavanje naše enobejevske literature ne more zanikati, da bi se opisane razvojne tendence poslej kaj bistveno preokrenile in spremenile. Zahteva in potreba po umetnosti kot sredstvu v revolucionarnem in narodno-osvobodilnem boju se še okrepi — skladno z elementarnim porastom občečloveške revolte (socialnemu se pridruži močan nacionalni moment). Spričo tega se njen izraz še nadalje poenostavlja in se pogosto približuje že oblikam ljudskega snovanja.

S koncem vojne 1945, leta nastopi zadnja faza našega neposredno revolucionarnega razdobja; naj jo imenujem »utrjevalno«. Treba je dokončno sformirati in utrditi novo proletarsko oblast, treba je ustvariti gospodarske pogoje za izgradnjo socializma. Književniki, ki so povečini delovali tudi politično, se zato v svojem književnem snovanju še nadalje bolj ali manj spontano podrejujejo potrebam in zahtevam revolucije. Vrednost in pomembnost književnosti se še naprej prvenstveno meri po njeni vlogi, ki jo odigrava v prid revoluciji in novi družbeni ureditvi. Ne spremeni se niti njena zunanja struktura, idejno pa je še bolj kakor prej kritično uperjena predvsem proti razrednemu sovražniku ali pa skuša spodbujevalno vplivati na bralca pri njegovih vsakdanjih delovnih naporih.

Na prva znamenja preobrata naletimo okrog l. 1948. Z ustalivitvijo in utrditvijo nove države, z dvigom življenjskega standarda, z začetki decentralizacije našega gospodarskega in upravnega sistema (najrazličnejše oblike samoupravljanja), z odporom proti birokraciji, kakršen se rodi kot posledica ustrezne decentralizacije in pomeni enega notranjih vzrokov političnega preloma s Kominformom 1948. leta, torej z zaključevanjem zadnje faze neposredne revolucije, potreba po takšni direktno družbeno zaktualizirani literaturi skladno s sprostitvijo celotnega življenja zbledi, kar neutegoma občuti zlasti mlajši ustvarjalni rod, zbran okrog Mladinske revije. — Drugo in zadnje organizirano zasedanje mladih piscev aprila 1950 v Ljubljani močno poudari vlogo subjekta v književnosti; v nasprotju s prvim takšnim posvetovanjem 1948. leta, ki je skušalo mladim literatom predpisovati ali vsaj svetovati, o čem naj pišejo, da bodo družbi koristni. Sama MR preneha izhajati in se 1951 preimenuje v Besedo, ki skuša deklarativno (Kos) in neposredno kreativno (vrsta mladih piscev, ki so se izoblikovali med vojno in po njej ter se v tem času še vedno oblikujejo) sformirati nove poglede na književnost. — Številne nove založbe kot posledica decentralizacije celotnega gospodarskega sistema povzročijo močno liberalizacijo založniških kriterijev (1947 Obzorja v Mariboru, 1951 Lipa v Kopru idr.). — Takošno ponovno vdiranje močnih subjektivnih elementov v književnost je spremljal niz značilnih pojavov, ki so našli svoje oboležje v burnih in krčevitih polemikah najvidnejših slovenskih kritikov, umetniških ustvarjalcev, pa tudi javnosti (Ziherl, Kos, Vidmar, P. Levec idr.) — V določeni posledični povezavi se končno tudi osrednja slovenska revija Novi svet l. 1953 preimenuje v Našo sodobnost, s čimer se hoče že v naslovu navezati na revolucionarne tradicije predvojne Sodobnosti.

Po vsem tem naj zaključimo: glede na prisotnost revolucionarne ideje, ki že s svojo strukturo narekuje določeno razmerje med subjektivnimi, individualnimi in objektivnimi, družbenimi vrednotami v literaturi tega časa ter preko takšnega razmerja diktira tudi njeno zunanjo formo, lahko s periodizacijskega vidika govorimo v vsem neposredno revolucionarnem razdobju, od približno 1930. do približno 1950. leta, o smiselno, o funkcionalno bolj ali manj enotni literaturi. Naj jo zaenkrat imenujemo »revolucijsko« ali »revolucionarno« književnost. Le potrebam delno prilagojena izraz in tematika in le stopnja prisotnosti revolucionarne ideje jo delata v posameznih razdobjih oz. fazah naše revolucije relativno različno; tako bi jo mogli ev. samo še pomožno razdrobiti na posamezna podobdobja; na književnost 30-ih let oz. na književnost pripravljalne revolucijske faze, na literaturo NOB (1941—1945) s prevladujočo narodnoosvobodilno in neposredno revolucionarno tematiko in na književnost zaključne, »utrjevalne« revolucijske faze, ko je bilo treba na novo vzpostavljeno prole-

tarsko oblast pogosto tudi bolj ali manj uradniško utrjevati, kar najde svoj bolj ali manj organski odraz tudi v umetnosti.

Do prvih temeljnih notranjih premikov v literaturi pride šele okoli l. 1950 (letnico uporabljam glede na že omenjeno drugo posvetovanje mladih piscev, ki poslej odločilno diktirajo oz. ustvarjajo fiziognomijo novim spremembam, čeprav se posamični simptomi nastopajočega preobrata kažejo seveda že prej). Glavna znamenja tega prehajanja sem deloma že nakazal, do konca referata bi se na kratko ustavil ob nekaterih značilnostih, predvsem idejnih, književnosti, kakršna se oblikuje na Slovenskem v tem zadnjem desetletju in ki pomeni v svojih določenih prvinah in v določenem obsegu bolj ali manj popolno nasprotje literaturi prej označenega »revolucionarnega« razdobja.

Z zaključkom zadnje neposredne faze revolucije, to je z ustalitvijo nove družbene ureditve, se kot nujna zahteva socializacije naše družbe pojavi potreba po individualni humanizaciji človeka v takšni družbi. Nasproti prejšnji zahtevi po revolucionarni strnjenosti kolektiva, ki je posameznika pogosto postavljala šele v drugi plan in ga je neki družbeno objektivni ideji v prid utegnila celo žrtvovati, t. j., da ga je najpogosteje podrejala določenim družbeno revolucionarnim potrebam, mora novi socialistični človek zaživeti v vsej svoji individualni polnokrvnosti; ne kot kolesce revolucije, marveč kot človek socialistične družbe. Njegova gola, individualna človeška vrednost se mora emancipirati z vrednostjo, ki jo predstavlja kot človek v družbi.

V literaturi in v umetnosti nasploh pomeni takšna težnja sprostitvev prej veljavnih idejnih in oblikovnih norm oz. shem, torej nujno subjektivizacijo ustvarjalnih konceptov. Spočetka ostajajo domala vsi mladi pisci, ki so za ta proces najobčutljivejši, del pa tudi še kasneje, pri formalno bolj ali manj nespremenjeni književnosti: v prozi nekakšen »realistični objektivizem« z »romantičnimi primesmi« (cit. Kos), v poeziji preprost, neposreden, nekomplíciran in konkreten izraz ter stalne forme — vendar vnesejo v idejno strukturo poezije pa določene prej bolj ali manj nezaželene prvine, kot pesimizem in ironijo. Prozni teksti pogosto oblikujejo posameznika, ki ga psihološko natančno izrišejo in upodobijo v njegovem *konfliktu* (!) z novo družbo, ki je temu posamezniku kljub še tako deklarirani demokraciji zaradi takšnih ali drugačnih vzrokov (n. pr. birokracije) krivična. Najmočnejša mlada prozaista te smeri ostaneta Beno Zupančič in Vladimir Kavčič, ter nekaj časa tudi Lojze Kovačič.

Drugi del mlade generacije je takšno sprostitvev razumel precej bolj ekstremno. Po eni strani je problem razmerja med posameznikom in družbo domala popolnoma zanemarljiv. Značilen pisec v tem smislu je Andrej Hieng, ki ga zanimata predvsem ontologija ljubezni (spočetja) in smrti kot dveh večnih skrivnosti, ki spremljata človekovo življenje v najrazličnejših oblikah in okoliščinah. Značilno vnašanje irealnega in podzavestnega ter delna prevrednotenja kategorij časa in prostora spričujejo na zunaj, da Hienga zunanji svet v svoji celoviti, neposredni podobi ne privlačuje prvenstveno. Ves svet se mu v filtru ene same duševnosti prevrednoti, preformira; in naj njegovi motivi še tako spominjajo na Faulknerjeve (n. pr. motiv Hiengove novele Grob na motiv Faulknerjeve nove Rože za Emilijo, ki je sočasno prevedena izšla v Besedi), bomo tisti značilni kolektiv, ki bolj ali manj objektivno registrira utrip družbe ob početju določenega posameznika in pogosto pri Faulknerju predstavlja pripovedujočo osebo, pri Hiengu le s težavo zasledili ter je potisnjen daleč v ozadje.

Po drugi strani pa si je del te mlade generacije skušal izoblikovati predvsem novo osveščeno miselno izhodišče. Sprejel in obdržal je problem razmerja posameznika do družbe kot enega osrednjih, le opredeliti se je do njega skušal drugače. V delnem nasprotju z marksizmom, ki je zlasti v revolucionarni praksi posamezniku predvsem nalagal obveznosti do kolektiva, daje ta del mladih izhodiščno prioriteto bolj ali manj avtonomnemu posamezniku, s čimer se nujno približuje zahodnim/eksistencialističnim filozofijam. Z drugimi besedami: v ospredje postavljajo ti mladi pisci ontološka in fenomenološka vprašanja najrazličnejših interesov, ki pa so vsi vezani le na posameznika; tesno ob njih in organsko iz njih pa se skušajo na novo opredeliti prav tako do starega, a še vedno enako aktualnega (predvsem aktualnega v smislu njihovega družbenega uveljavljanja) vprašanja o naznačenem razmerju med posameznikom in družbo. Vprašanje v novi interpretaciji se glasi — *ne, kaj je človek* (v družbi — prim. Lukacs), *marveč, kdo je človek* (avtonomija, — prim. Persp. 1960, T. Kermauner).

Izvor na novo zastavljene in na novo gledane problematike zasledimo lahko pravzaprav že pri Kocbeku (*novele Strah in pogum*, 1951), ki je — sicer po svoje — načel pri nas vprašanje o samoodtujenem človeku. Osnovna, dovolj znana teza te miselnosti je: Človek se je kot kolektivno, družbeno bitje moral na ljubo določenim konvencijam, ki so vezno tkivo družbenega kolektiva, bolj ali manj odpovedati svojemu osebemu, privatnemu bistvu in individualnim hotenjem. Kolikor bolj se vključuje v družbo, toliko bolj se podreja konvenciji in toliko bolj se odpoveduje samemu sebi, se dehumanizira. Za osveščenega človeka (predvsem intelektualca) se iz takšnega nasprotja porajajo vedno nova nerazrešljiva navzkrižja, ki delajo vse etične, moralne, družbeno-pravne ipd. kriterije za variabilne in krivične. Druga stopnja takšnega idejnega razvoja je zahteva po t. im. samouresničevanju. Ker je prej opisano nasprotje nenehno disonirano in praktično nerazrešljivo, je za človeka edino častno, možno in dostojno, da zavestno spozna, opredeli in uveljavi svoje lastno bistvo, ga samostojno sooči s konvencijo in v nasprotju z njo uveljavi pravičnost in upravičenost svoje lastne, avtonomne biti.

Takšno idejno izhodišče ima obsežen in močan vpliv na formalno plat te literature. Brezštevilne oblikovne novitete, ki jih je začela programatično uvajati predvsem kratkotrajna Revija 57, za pol leta naslednica Besede, ki je 1957. leta z drugo številko morala prenehati izhajati, nujno izvirajo iz naznačene miselne osnove: Sleherni subjekt je avtonomija zase, tudi po oblikovni plati; nehumano in nečastno zanj bi bilo ukloniti se katerikoli, torej tudi oblikovalni konvenciji. Zato iščejo vedno novih oblik, žele ustvariti svoj avtonomni izraz, ki je toliko boljši, ki izpričuje toliko polnejšo osebnost, kolikor bolj je različen od konvencije oz. neposredne tradicije. Ker pa je neposredna tradicija realistične, stvarne narave, se zatekajo nazaj, v časovno oddaljeneje intelektualistične sfere ekspresionizma. — Žal jih to pogosto privede v artizem; njihovo hotenje po izjemnem oblikovanju je močnejše od njihove miselne in človeške podlage. Posamezni poetični elementi, ki dopuščajo najširše možnosti oblikovanja, kakor n. pr. metafora, v zvezi s tem močno pridobe, zlasti pri najmlajših ustvarjalcih, na svoji veljavi in pogosto s svojo izjemnostjo dominirajo nad celovitostjo posamezne stvaritve, duše njeno doživetje in jo idejno razbijajo, čeprav so sami na sebi zelo izvorni, poetični in domiselni.

Naj zaključim: Glede na ustrezno razčlenjenost, ki jo iz teh pavšalnih oznak lahko samo zaslutimo, moremo v najnovejši slovenski književnosti go-

voriti o precejšnjem bogastvu miselnih in formalnih oblik. Pri tem ne gre za slučajno anarhičnost; prej je takšno stanje avtonomen rezultat teženj po humanizaciji in socializaciji nove družbe, je rezultat krčevitih iskanj konkretne vrednosti, ki naj jo predstavlja novi socialistični človek. — Dve miselni skrajnosti o razmerju posameznika do družbe, na kateri v slovenski sodobni književnosti naletimo, ustvarjata videz izključujočega antagonizma po vsej verjetnosti samo v dinamičnem trenutku razvoja, ki vodi v svoji širši perspektivi k določenim sintetičnim zaključkom. Ideje (in ob njih tudi forme), ki se v našo književnost trenutno stekajo iz domala celotnega volumna sodobnih aktualnih svetovnih miselnosti oz. književnosti, imajo bolj ali manj značaj iskanja in prebiranja temeljnih elementov za takšno sintezo in jih ne gre vrednotiti s stališča golega, ekskluzivnega nasprotja med t. im. avantgardizmom ter kakršno si že bodi novo obliko realizma.

Te prvine bodo pomagale, seveda ob nenehni ustrezni socializaciji družbe, izoblikovati takšne odnose med posameznikom in družbo, kakršne zahteva smisel socialističnega oz. komunističnega humanizma.

Ocene, poročila, zapiski

OB ŠESTDESETLETNICI DR. MIRKA RUPLA

Pred nekako štiridesetimi leti so se prvič odprla vrata slovenske univerze. Med njene prve slušatelje na filozofski fakulteti se je med drugimi vpisal tudi abiturient Mirko Rupel, ki letos kot znan slavistični strokovnjak praznuje svojo šestdesetletnico.

Dr. Mirko Rupel je po rodu Tržačan. Rodil se je 28. avgusta 1901 v družini carinskega uradnika, ki je s poroko svoje ime in rod povezal z rodом znanega slovenskega politika na Primorskem, Prosečana Ivana Nabergoja. Mirko Rupel je v Trstu obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. Toda preden jo je dokončal, je končala svoje življenje habsburška avstro-ogrska podonavska monarhija; Ruplovi so se takrat preselili iz Trsta v svobodno domovino, v Ljubljano. Tu je Mirko Rupel 1919. leta maturiral. Pot svojega nadaljnega študija je imel tedaj že izbrano. Nemalo zaslug zanjo ima Ruplov profesor slovenščine v zadnjih gimnazijskih letih Avgust Pirjevec, ki mu je še poglobil veselje do slovenskega jezika in slovstva, kamor ga je verjetno usmerjalo že prirojeno zanimanje za to stroko, ne glede na to, da je bila slavistika takrat izredno ugledna znanstvena disciplina, pri mladi generaciji prvič svobodnega slovenskega naroda pa je imel slavistični študij tudi močan narodni in politični prizvok.

Na ljubljanski filozofski fakulteti je Rupel študiral slavistiko in poleg nje romanistiko pri profesorjih Ramovšu, Nahtigalu, Kidriču, Prijatelju, Stojičeviču, Skoku in Tesnièru. Posebno pozornost je s seminarsko nalogo o Janezu Svetokriškem vzbudil pri dr. Kidriču ter se nadalje pod njegovim vodstvom vse bolj poglobljal v starejše slovensko slovstvo, kjer je kasneje nasledil svojega učitelja. Z disertacijo s tega področja slovenske literarnozgodovinske preteklosti Literarni in jezikovni odnošaji med slovenskimi Artikuli, Tübingen 1562, in hrvatskimi Artikuli s cirilskimi in glagolskimi črkami, Tübingen 1562, je ob zaključku univerzitetnega študija 1923. leta dosegel tudi doktorat znanosti. Leta 1924 je kot štipendist francoskega ministrstva za prosveto izpopolnjeval svoj študij še na Sorboni v Parizu, naslednje leto pa je opravil profesorski izpit iz slovenščine, srbohrvaščine in francoščine ter nastopil kariero srednješolskega profesorja in znanstvenega delavca.

Pri vsem svojem prihodnjem delu pa je dr. Rupel obdržal svojsko značilnost. Morda je zadnji — da tako rečemo — klasični slavist, čigar zanimanje in delo sega na obe področji, na slovstveno in na jezikoslovno. Pobude dr. Kidriča in dr. Ramovša so ga na eni strani usmerile v proučevanje slovenske reformacije in protireformacije v slovstvu, na drugi strani pa v proučevanje vprašanj slovenskega jezika in njegove opisne slov-